

MAANDBLAD VAN

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

*Administratie: Mr. N. B. ten Bokkel Huinink, secr. der vereniging, Nieuwe Gracht 133,
Utrecht. Gironummer 575520 ten name van „Oud-Utrecht”*

DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 4 / APRIL 1957

VERNIEUWING VAN HET MAANDBLAD

In december 1928 verscheen het maandblad van Oud-Utrecht in een omslag voorzien van advertenties. Met enige ophef vertelde het advertentiebureau „Verbu” daarin aan de zakenwereld, dat „dit orgaan steeds met aandacht wordt gelezen door circa 500 leden van „Oud-Utrecht”, welke „merendeels behooren tot de meest-koopkrachtige kringen der stad”.

De zakenmensen kregen dus een unieke kans om de aandacht op hun firma's te vestigen. Natuurlijk begon men met deze advertentie-omslag niet uit deernis met de handelswereld. Er moest op verdiend worden. In het jaarverslag 1928 vraagt de toenmalige secretaris, de heer G. A. Evers, zich af: „Misschien levert de pas begonnen advertentie-exploitatie van den omslag, die aanvankelijk bevredigende uitkomsten geeft, voldoende baten op, om in een volgend jaar tot uitbreiding van het maandblad over te gaan”. Maar in latere verslagen rept hij niet meer over de omslag. De poging om Oud-Utrechts financiële positie te verstevigen, is niet geslaagd. Het maandblad werd ook niet dikker, al is het wel vaak — zoals ook nu enige keren per jaar gebeurt — in dubbele omvang verschenen.

Deze maand komt het blad wederom uit in een omslag met advertenties. De reden daarvan is duidelijk voor degenen, die de laatste jaarvergadering hebben bijgewoond. Er moest iets aan gedaan worden om de kas van de vereniging te verstevigen. Contributieverhoging was de meest voor de hand liggende en door vrijwel ieder lid als billijk aanvaarde maatregel. Daarnaast heeft het bestuur een beroep gedaan op de leden om elk in eigen omgeving te trachten nieuwe leden te winnen. Voortdurend blijkt namelijk, dat veel mensen, die belang stellen in de geschiedenis en het historisch schoon van Utrecht en van de provincie, de weg niet kennen om lid van de vereniging te worden.

Maar de secretaris, mr. Ten Bokkel Huinink, meende dat er nog een derde middel bestond om de inkomsten enigszins te vermeerderen. Hij zag een mogelijkheid om met een advertentie-omslag te starten. Dat de heer Ten Bokkel Huinink zich hierin niet had vergist, bleek terstond. Hij legde met succes enkele contacten, die het mogelijk maakten om voor geregelde vulling van de advertentiepagina's te zorgen.

Het bestuur van Oud-Utrecht is de adverteerders erkentelijk voor hun medewerking. Het wil niet beweren, dat de leden van deze vereniging behoren tot de „meest-koopkrachtige kringen der stad”, al onderschat het geenszins de financiële potentie van deze leden. Toch gelooft het bestuur niet, dat de adverteerders hun geld weggooien. Het maandblad verschijnt momenteel in een oplaat van 1050 exemplaren en al zal het orgaan waarlijk niet „steeds met aandacht” gelezen worden, uit voortdurend ontvangen reacties inzake de inhoud mag men toch afleiden, dat de meeste leden het niet ongelezen terzijde leggen.

Bovendien heeft het bestuur gemeend de adverteerders te gerieven door goed verzorgde advertentiepagina's. Daartoe riep het de medewerking in van een uiterst bekwaam typografisch adviseur, de heer A. M. Witte, die aan de uitgeverij Het Spectrum verbonden is. De in de advertenties vervatte losse illustraties op pagina 2 en 3 van de omslag dienen niet als bladvulling maar als blikvanger en worden dus betaald! Het bestuur dankt de clichéfabriek Biegelaar & Jansen, die voor een zeer aantrekkelijk tarief de vervaardiging van de cliché's op zich nam.

Nu wij toch deze verandering kregen, was de tijd gunstig om de reeds lang verouderde kop van het maandblad te vernieuwen. Sinds in 1926 het eerste nummer van Oud-Utrecht verscheen, is deze kop ongewijzigd gebleven! Eenmaal bezig met vernieuwingen, stelde de heer Witte ook voor om andere lettertypen te gaan gebruiken bij het zetten van de artikelen en mededelingen. Het lettermateriaal bij N.V. Drukkerij P. den Boer, die van 1924 af het drukwerk van de vereniging verzorgt, liet dergelijke veranderingen wel toe. De heer Witte, die een en ander belangeloos verrichtte, moge zich overtuigd houden van de dank der vereniging.

Al deze dingen zijn op zichzelf niet zo gewichtig. Maar in de kleine kring van Oud-Utrecht betekenen ze toch iets. Het maandblad is wel eens „het visitekaartje” der vereniging genoemd; welnu, dan heeft het zin om in dit opzicht wat beter voor de dag te komen. De omslag biedt bovendien het voordeel, dat het blad iets beter beschermd wordt en niet meer verformfaaid in de brievenbus belandt.

DE J.

MEDEDELINGEN UIT DE VERENIGING

Op 11 mei wordt een excursie gehouden naar de gebouwen en het museum van de faculteit der diergeneeskunde (populair nog altijd „veerartsenijschool” genoemd), Biltstraat, Utrecht. Nadere bijzonderheden in het volgende nummer.

Op 22 juni zal de eerste zomere excursie plaatsvinden, leidende door het westelijk deel van de provincie Utrecht.

Ter jongste jaarvergadering heeft men zijn goedkeuring gehecht aan het voorstel tot verhoging der contributies. De minimumcontributie bedraagt nu f 7.50 per jaar. Wie een gebonden exemplaar van het jaarboek wenst te ontvangen, dient f 10.— te betalen. De penningmeester verzoekt degenen, die hun contributie nog volgens het oude tarief betaalden, voor een aanvulling te willen zorgen, terwijl voorts allen die nog niets remitteerden, uitgenodigd worden dit zo spoedig mogelijk te doen, want daardoor besparen zij zich de incassokosten. Giro 575520.

ROMEINSE VONDSTEN IN DE GEMEENTE HOUTEN

In ons maandblad van augustus 1950 en in dat van september/oktober d.a.v. mocht ik u een verslag geven van het eerste teken dat er in onze gemeente belangrijke vondsten uit de Romeinse tijd waren gedaan. Sedertdien werden ook op andere punten, zowel in de gemeente Houten als in Schalkwijk en in Tull en 't Waal mooie vondsten gedaan.

Door de welwillende medewerking van de heer W. Stoker, die hiervoor steeds tijd en gelegenheid had of maakte, zijn deze allen grondig gezien en voorzover mogelijk verzameld en beschreven.

Zo werd in Tull en 't Waal zelfs met medewerking van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort — op aandrang van de heer Stoker — een stuk bouwland omgezet waarbij ook belangrijke vondsten werden gedaan — o.a. een Flavische fibula, een bronzen zalflepeltje, verschillende scherven van terra sigillata aardewerk, w.o. één met een stempel van Atei en Xanthus en één van Aisto, en verder glasgedeelten van wrijfschalen, enz., alsmede een veldoven die opgebouwd was van stukken Romeinse dakpannen.

Steeds koesterden wij daarbij de hoop, dat er toch eindelijk eens iets belangrijkers zou worden gevonden, wat meer aanwijzing zou geven omtrent de bewoning van deze streek door de Romeinen, te meer waar er tussen Wijk bij Duurstede en Vechten nog zo weinig bekend is.

Met de aanleg van een riolering rondom de Brink in de gemeente Houten, waarbij dit plein in de omgeving van de hervormde kerk \pm 80 cm zou worden verlaagd, trof men bij deze kerk, op een onderlaag van Grauwacke Schiefen, met tufsteen opgetrokken muurwerk aan.

De verwachtingen waren groot: zouden we op dit hoge punt nu eindelijk iets vinden van een Romeinse bewoning?

Helaas gebeurde niets van dit alles. Wel werden er weer verschillende scherven gevonden van Romeins aardewerk, zelfs ook in het muurwerk verwerkt, maar verder niets.

Bovengenoemde dienst en de heer Stoker meenden dat we hier te doen hadden met secundair verwerkt Romeins materiaal en dat dit metselwerk gediend had tot afsluiting van het kerkterrien.

't Was een teleurstelling — maar de hoop bleef — en wat geschiedde nu de 22e januari j.l.? Ongeveer 20 meter ten westen van de toren der hervormde kerk werd nu een veel dieper gefundeerde, op een onderlaag van Grauwacke Schiefen van tufsteen gebouwd muurwerk aangegraven. En de gedachte was, nu hebben we het.

In overleg met de heer Stoker werd wederom de heer dr. P. Glazema, directeur van het Rijksbureau voor Oudheidkundig Bodemonderzoek gewaarschuwd. Deze achtte de vondst zo belangrijk, dat hij onmiddellijk een verdere ontgraving liet beginnen. De rioleringswerkzaamheden werden dank zij de medewerking van de aannemer, de heer Pouw, anders ingedeeld zodat men hier geen hinder van ondervond.

Tot op heden werden, na zeer intensief en vlot graafwerk, verschillende belangrijke vondsten gedaan, doch zekerheid van de bestemming van het gevondene is nog niet verkregen. Vast staat, dat we hier met Romeinse bouwresten te maken hebben, maar de grondsporen vertellen meer en duiden op een nog vroegere inheemse bewoning. Onder de Romeinse bouwresten werden oudere funderingsleuven aangetroffen en zelfs paalsporen. Wat de Romeinse bouwresten betreft, er is een vierkant hoekvertrek gevonden, onderlaag van de fundering van Grauwacke Schiefen breed 62—73 cm, waarop opgaand werk van tufsteen breed ongeveer 55 cm. Onder de Romeinse woonlaag trof men een aantal paalgaten aan en weer dieper andere. Het verband dezer paalgaten is anders georiënteerd dan het Romeinse gebouw.

Het Romeinse gebouw blijkt ongeveer 25 m lang geweest te zijn; de breedte kan voorlopig niet bepaald worden omdat de muursporen onder de aangrenzende percelen verdwijnen.

Het is te hopen dat dr. Glazema en zijn staf uit het gevondene een conclusie kunnen trekken omtrent aard en doel van dit bouwwerk. Zeker is echter dat we hier te doen hebben met een Romeins gebouw, wat voor de wetenschap al van groot belang is.

Als belangrijke vondsten moge ik noemen, naast diverse T.S. scherven en ander Romeins aardewerk, glas-imbrices en tegulae: beschilderd pleisterwerk, een gedeelte vloer van panslag, een Romeinse munt met stempelingen PRO en BON, een klein olielampje met stempel COMUNI. Op de bodem een ronde broche, scherven van fraai bewerkt zeer vroeg inheems aardewerk, een vierkante houten waterput en ook nog een gedeelte van een menselijk geraamte.

Met grote belangstelling zien we het verslag van de R.O.B. tegevoet.

A. B. HAEFKENS.

Burgemeester van Houten,

Schalkwijk en Tull en 't Waal.

DE OUDHEIDKUNDIGE VONDSTEN BIJ DE RESTAURATIE VAN DE NED. HERV. KERK TE KOCKENGEN

Onder deze titel vermeldde mgr. Rientjes in het Jaarboekje van Niftarlake nadere bijzonderheden over de merkwaardige vondsten in de kerkbodem te Kockengen, waarop reeds in het Maandblad van januari 1956 de aandacht werd gevestigd.

Inzonderheid over de twee ijzeren kluisters of boeien, waarschijnlijk voor handen en benen, die bij de voortgezette restauratie van de Ned. Hervormde Kerk aan het licht zijn gekomen. De afmeting van de spil bedraagt resp. 23 en 27 cm, de openingen hebben een omvang van 6.4 en 31 cm.

De vraag is: hoe zijn deze hand- en voetboeien in de kerk gekomen?

Zij kunnen niet afkomstig zijn van een misdadiger die in vroeger tijd in de kerk werd begraven, want misdadigers kwamen allerminst in aanmerking voor begraving in de gewijde kerkbodem.

Een andere verklaring dat zij zouden stammen van een houten Christusbeeld, dat bij de voorstelling van de geseling of „ecce homo” met boeien was voorzien, zoals uit vroegere afbeeldingen blijkt, houdt evenmin steek. Ware zulk een beeld in de kerk van Kockengen aanwezig geweest, dan zou men met het beeld toch ook de boeien uit de kerk hebben verwijderd.

Aannemelijker is dat deze boeien als *ex-voto* in de kerk hebben dienst gedaan en bij de Hervorming daaruit werden verwijderd. Meermalen worden namelijk boeien als *ex-voto* in kerken genoemd, zoals Rudolf Kriss in zijn zo juist verschenen werk „Eisenopfer” (Max Hueber Verlag, München 1937) mededeelt. Dit zullen wel Leonardsboeien zijn geweest, de H. Leonard was de helper der gevangenen. In de kerken van Spanje, o.a. te Toledo, kwamen boeien en kettingen van bevrijde Christenslaven meermalen in de kerken als *ex-voto* voor.

In verband met deze kluisters had Schr. ook kunnen verwijzen naar J. Huizinga's *Cultuurgeschiedenis I*, blz. 107 (Verzamelde Werken III. Haarlem, 1949), waar deze spreekt over de geloften der latere middeleeuwen en het veelvuldig gebruik van kluisters als teken van een gelofte. Op 1 januari 1415 doet hertog Jean de Bourbon de gelofte om met zestien andere ridders en knapen gedurende twee jaar elke zondag aan het linkerbeen een boei als van een gevangene te dragen, en andere voorbeelden worden daar aangehaald met tot slot deze opmerking: ook de kluisters, die boetelingen op hun bedevaart droegen of die vrome asceten zich zelf aanlegden, zijn van de emprises der laat-middeleeuwsche ridders niet te scheiden.

Kockengen was een middeleeuws bedevaartsoord, dat nog in 1656 door een groot aantal pelgrims werd bezocht. Uit dankbaarheid voor hun genezing plachten zij in de kerk wassen armen en benen en houten krukken op te hangen. Op een vijftiende-eeuws geschilderd

kerkinterieur van de verering van St. Ursula, dat zich bij de Zwartzusters te Brugge bevindt, ziet men bij een aantal ex-voto's ook deze boeien afgebeeld.

Bovendien zijn in Kockengens kerk ook een paar fraaie stukjes beeldhouwwerk bewaard gebleven. Bekend was reeds de aanwezigheid van twee consoles met St. Johannes de evangelist en Maria Magdalena, die onder een dikke kalklaag verborgen zaten. Nu was het een verrassing nog een ander zandstenen relief te ontdekken, dat met de beeldzijde in de buitenmuur van de kerk was verborgen of weggemetseld. Het stelt een St. Anna-te-drieën voor: Anna en Maria met het Christuskind op haar schoot. Terzijde staat de apostel Andreas met boek en Andreaskruis naast de geknielde donateur, een kanunnik met wapenschild, waarop drie potten van 70 en 50 cm afmeting. Dit stuk stamt uit het einde der 15e eeuw, toen de verering van St. Anna „selfderde” overal in ons land was verbreid; het Centraal Museum te Utrecht bezit veertien van deze St. Annabeelden, waaronder een van hout dat in compositie sterk overeenkomt met deze steensculptuur. Het wapenschild behoorde misschien aan het geslacht Verwey of wel De Wyckerslooth.

Vijf fraaie afbeeldingen verlevendigen de tekst.

C. C. VAN DE GRAFT.

NAAR AANLEIDING VAN DEN BRAND VAN 1007

In zijn opmerkelijke artikel „Die Paderborner Pfarreinteilung von 1231”¹⁾ wijst dr. Alfred Cohausz er op, dat een aantal Duitse bischopssteden de volgende structuur vertonen: a) de bisschops- en domburcht („urbs”), b) het onmiddellijk voor de burchtmuren gelegen „suburbium”, ook wel „Fischerstadt” genoemd (bijv. in Corvey), c) de koopliedenwijk. De term „suburbium” laat zich hier het beste weergeven met „voorburcht”, minder goed met „voorstad”; de koopliedenwijk, welke verderaf gelegen is, is immers wel een „suburbium” in den zin van voorstad, maar niet in den zin van voorburcht. De koopliedenwijk met de markt kent zijn eigen recht („lex forensis”); zijn bewoners zijn de „cives”.

Ook Utrecht kende een dergelijke structuur: a) de Burcht („urbs”), b) de daarvoor gelegen Vismarkt c.a., c) de wijk Stathe, waarbij de „ecclesia civilis”, de Buurkerk, en het schepenhuis verreezen. De naam Stathe (Duits Gestade, Engels Strand) wijst op oever, aanlegplaats voor schepen. Dat de Vismarkt onmiddellijk voor den Burcht lag en niet tot het koopliedenkwartier behoorde, laat zich hieruit verklaren, dat geregelde aanvoer van vis een levensnoodzakelijkheid voor de heren geestelijken binnen den Burcht was.

¹⁾ Westfälische Zeitschrift, 105. Bd., 1955, blz. 16 vgl.; a, b en c tezamen zijn de „civitas” in ruimen zin; c alleen is de „civitas” in engen zin.

Zo eenvoudig als het hier wordt geschetst, bleef het niet: er ontstonden meer woonkernen. Men denke bijv. aan de wijk Tascunt of Tast. Aan het „suburbium (voorstad) Trajectense”, waarin volgens een oorkonde van 1165 de St. Stevensabdij stond „in loco qui dicitur Oldwijck”, zal men vermoedelijk niet de betekenis van voorstad of woonwijk mogen toekennen, maar veeleer die van omgeving der stad of van den Burcht. Met het oog op de toevoeging „Trajectense” lijkt het aannemelijk om te denken aan de reeds in 1122 vermelde „ambitus” van de ommuurde stad Utrecht, de stadsvrijheid²⁾. Ten behoeve van de verschillende woonkernen of buurten, welke ten dele binnen de stedelijke ommuring getrokken werden, ontstonden er naast de Buurkerk andere parochiekerken, waaronder de St. Nicolaaskerk. De Buurkerk bleef echter de voornaamste, hetgeen o.a. blijkt uit de omstandigheid, dat in den Buurtoren de banklok hing en dat men in de Buurkerk de stadsbanier bewaarde.

Nu heeft de heer J. van Galen in aansluiting bij de vroeger door hem ontwikkelde stelling, dat Utrecht zou zijn gegroeid uit twee „woonoorden”, onderscheidenlijk het Domplein c.a. en de Klaaskerkbuurt, betoogd, dat de in 1007 verbrande „portus” gezocht moet worden ter plaatse (ongeveer) van de Klaaskerk. De kroniekschrijver Albert van Metz zegt, dat de (U)trechtenaren hun gehele „portus” of havenwijk in brand staken om te voorkomen, dat de Noormannen daarvan gebruik zouden maken voor het belegeren van den Burcht. Dit houdt in, dat de „portus” vrij dicht bij den Burcht moet hebben gestaan, zodat men eerder zal hebben te denken aan een terrein in de buurt van de latere wijk Stathe dan aan de omgeving van de Klaaskerk. Het in 1007 nog vrij stromende Rijnwater (thans grachtwater) zal de vrees voor eventueel overslaan van den brand naar den Burcht tot een minimum beperkt hebben.

A. JOHANNA MARIS

²⁾ Men zou ook kunnen denken aan een latere verplaatsing van de abdij, waarover evenwel niets bekend is. Het gedeelte van Utrecht ten noorden en ten oosten van de lijn Jansdam — Oude Gracht (Ganzenmarkt) — Oude Gracht (in noordelijke richting afwaarts) werd Oudwijk genoemd, waarschijnlijk naar een vroegere nederzetting uit den Merovingischen en Karolingischen tijd. Voor „ambitus” vergel. Van Voogdij tot Maarschalkambt, 1954, blz. 101, aant. 30.

ANTWOORD VAN J. VAN GALEN

Mijn geachte opponente heeft blijkbaar nooit een stro- of rietbrand meegemaakt. Want daarbij kunnen vonkenregens opwaaien, die bij stil weer gemakkelijk 40—50 m ver wegdwarselen, en bij sterke wind zeker een paar honderd meter. Losse vonken komen nog wel verder. Daarom vervalt de wijk Stathe als plaats voor de havenwijk, want de Oudegracht is (van gevel tot gevel gemeten) merendeels smaller dan 30 m, terwijl er tussen Maartensbrug en Stadhuis zelfs geen 10 m ruimte tussen de voorgevels bestond.

Verder merk ik op dat de wijk Stathe eerst een eeuw na de brand genoemd wordt. U bekeek derhalve een toestand die eerst ná de brand tot ontwikkeling kwam, terwijl het besluit tot verbranden er vóór genomen is. Ongelijksoortige grootheden mogen niet vergeleken worden. Dit vormde een tweede oorzaak van het misverstand.

Uw onderstelling van links- en rechts- Rijnse wijken kan ik in deze vorm niet meer beamen. Sedert namelijk Acket de Lijnpadsrijn herontdekte (zie Jb. O.-Utr. 1931, 1932 en 1950) moeten deze opvattingen herzien worden. In Jb. O.-Utr. 1954, p. 37 merkte ik op, dat de Lijnpadsrijn in Frankische tijd vermoedelijk hoofdstroom was.

Het is tenslotte onwaarschijnlijk, dat het gedeelte Oudegracht tussen Smebrug en Stadhuis toen al bestond.

Uw opmerking had tot gevolg dat ik nu wat uitvoeriger ben geweest. Mijn dank voor uw opmerking.

NOG EENS OVER 'T GLINDT, TUIN EN VREDE EN VRUCHT

Ter aanvulling over hetgeen geschreven is over 't Glindt in dit maandblad 1956 blz. 79 en 1957 blz. 23 ben ik zo vrij te wijzen op het volgende uit Moerman, Nederlandse plaatsnamen, (Brussel 1956) blz. 73.

glind mndl. gelende (germ. gilandja) omheining, afrastering en het daarbinnen gelegen terrein (Mansion 46 N.G.N. III 332).

Glinden bij Barneveld a° 1429. *Glinde* (N.G.N. III 109) *Guet ten Glinde* Drempt (Geld.) Reg. lenen huis Bergh p. 90). *Glinde* te Oldenzaal (N.G.N. VII 40) *Glinthuis* te Genne by Zwolle (Hierbij kan genoemd worden *Glinthuis* in de buurtschap Elen en Rhaan te Hellendoorn, vermeld in het Archief Rechteren anno 1417, en Oud-Hellendoorn en omgeving, blz. 15).

De *glind* om een kerkhof moest meermalen door de dochterkerken mede onderhouden worden. Almelo was gescheiden van Ootmarsum maar moest „sepem ecclesiae” aldaar helpen herstellen (a° 1236 O.U. 901).

In Overijssel werd de omheining niet alleen „tuin” of „vrede” genoemd, maar ook „vrucht”. Zo lezen wij in het Markeboek van Hellendoorn: „Anno 1502 is de Essche in vroegt bracht oder gelegd. Sal befredet syn ende in goeden vrucht behouden”. In het Reglement der marckmeijsteren 1634 staat dat zij moesten rondgaan langs esch en gaarden „of deselfde wal befructet en betuinet, en soe onbetuinet en onbefructet befunden”, enz. In Welsum mag men in 1621 geen schapen laten weiden zonder herder binnen de „buurvrede”. Herhaaldelijk leest men over „antuynen ofte vreden” enz. („De landelijke omheining” in Verslagen en Meded. Ov. Regt en geschiedenis 60. (1945) blz. 3).

A. E. RIENTJES.